

ZE ZJAWISK
WSPÓLCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan Hrdlička

Praha

Šedesát dva studentek

Jistě není třeba zdůrazňovat obecně známou skutečnost, že pokud jde o formální stránku, patří číslovky ke slovním druhům velmi obtížným, a to nejenom pro zahraniční bohemisty. V nejednom případě totiž nebývá snadné náležitě se orientovat v jednotlivých deklinačních paradigmatech, nebývá vzácností, že i rodilý mluvčí může zůstat na pochybách, která forma, resp. která z variant přicházejících v úvahu, je spisovná (máme na mysli např. dublety či triplety typu *ke sto lidem, ke stu lidí, ke stu lidem* apod.) a která už (ještě) do spisovného jazyka nepatří.

Z celé plejády pasáží, jež mohou po formální stránce činit potíže, vybíráme tu, která figuruje v názvu příspěvku. Jde o situaci, v níž se může, ale také nemusí, formálně projevit shoda číslovky s gramatickým rodem počítaného předmětu/počítané osoby. Jedná se tedy o spojení, kdy se na posledním místě složeného numerického výrazu objeví číslo, které výše zmíněnou shodu po formální stránce umožňuje. Konkrétně se to týká rodových číslovek *jeden, jedna, jedno; dva* a *dvě*. V tomto smyslu může dojít ke třem následujícím variantám:

1. Mluvnický rod se v takovém případě uplatňuje – jde o výrazy typu *šedesát dva studenti, šedesát dvě studentky, šedesát dvě auta*. Lze konstatovat, že podobná vyjádření jsou již delší dobu na ústupu, četnost jejich výskytu má klesající tendenci.

Z hlediska formálního tvarosloví má v případě takových spojení mluvčí na zřeteli v podstatě především finální číslici kvantifikátoru – pro výslednou jazykovou realizaci je tedy v jistém smyslu lhostejné, zda jde výlučně o číslovku 2 (*dva studenti* apod.), či zda se jedná o číselný výraz vyšší, např. 1862 (*tisíc osm set šedesát dva studenti*). Pojetí numerického vyjádření má pak následně vliv i na formální podobu predikátu – s ohledem na situaci je v čísle jednotném nebo množném, z hlediska pravopisné

ho se projevuje kongruence v rodě a čísle, viz výpovědi typu *Přišel šedesát jeden student. Přišla šedesát jedna studentka. Přišlo šedesát jedno dítě. Přišli šedesát dva studenti*. atd.

2. Shoda v mluvnickém rodě mezi číslovkou a počítaným předmětem se neuplatňuje – jde o výrazy jako *šedesát dva studentů/studentek/aut*. Zde dochází ke ztrátě formálního odlišení gramatického rodu posledního čísla složené číslovky, pro všechny rody se tedy užívá „univerzálního“ tvaru rodu mužského.

Příčina podle našeho soudu spočívá v tom, že se na dané číslo (na daný počet) pohlíží jako na číslo větší než ona zlomová kvantita pět (viz blíže náš příspěvek *O číslovce pět* v „Naší řeči“ 2002), chápe se tedy nikoliv už ve smyslu nespojitém, složeném, tedy jako „60+2“, nýbrž komplexně, čili jako „62“, což s sebou přináší známé důsledky: počítaný předmět je v genitivu, eventuální predikát by měl neosobní tvar jednotného čísla, tedy *kupí. Přijelo šedesát dva studentů/studentek/aut*.

Komplikaci navíc ovšem představuje výraz typu *šedesát jedna studentů*. Zde totiž ve funkci onoho univerzálního výrazu nestojí číslovka ve tvaru rodu mužského (*jeden*), nýbrž ženského (*jedna*). Vysvětlení je podle našeho názoru snad možné hledat ve spojitosti těchto výrazů s počítáním (od jedné výše). Vedle méně frekventovaného vyjádření *jeden – dva – tři...* (mluvčí má na mysli „celky“, odtud tvar rodu mužského) v úzu převažují formy *jedna – dvě – tři...* (mluvčí má na mysli „celé jednotky“; srov. také spojení typu 1,05: *jedna celá nula pět* – proto tvar rodu ženského).

3. Shoda v rodě mezi číslovkou a počítaným předmětem se neuplatňuje – máme na mysli číslovky základní typu *dvašedesát studentů/studentek/aut* (tvar *dvěšedesát* neexistuje), kdy mužský tvar číslovky 2 (*dva*) opět zastupuje všechny tři rody.

Podobně je tomu v případě odpovídající číslovky řadové, v níž první komponent složeného číselného výrazu rodové odlišení neodráží: *dvašedesátý student, dvašedesátá studentka, dvašedesáté auto* (ani zde se nesetkáme s výrazem typu „dvěšedesátá“ *studentka* apod.). Pro úplnost ještě připomínáme existenci spojení jako *šedesátý druhý student* atd.

Co říci závěrem? Pro náležitou prezentaci mluvnické češtiny pro cizince je nezbytné, aby byl zpracován její optimální popis, jenž by explicitně formuloval všechny relevantní skutečnosti. U jinojazyčného mluvčího totiž v případě naší mateřštiny nelze spoléhat na jeho jazykové povědomí, jazykový cit ani na dokonalou znalost domácího úzu.

Mají trochu hlad

Bylo by snad možné konstatovat, že vcelku převládá všeobecně přijímaný názor, že se po výrazech označujících (neurčité) množství (*moc, hodně, dost, málo, trochu*, ev. i v jejich stupňované podobě *méně, více* aj.) užívá v češtině jméno, resp. podstatné jméno v genitivu: *Má hodně starostí, Chtěla by víc peněz, Nemáme dost času* apod.

Zásada o užívání postponovaného substantiva v druhém pádu samozřejmě v celé řadě, dalo by se říci ve většině, případů platí. Na druhé straně se ovšem vyskytuje nemálo frekventovaných spojení, v nichž tomu tak není, a to jak v češtině spisovné, tak v běžně mluvené řeči – příslušné substantivum totiž nemá tvar v genitivu, nýbrž v nominativu (po slovese *být*) nebo v akuzativu (po určitých slovesech tranzitivních).

O jaká spojení se jedná?

Bez nároku na úplnost uvádíme následující případy: často jde o spojení vyjadřující určité duševní nebo tělesné stavy a pocity, např.: *Mám trochu hlad/žízeň/strach/vztekl/trému/obavy; Mají z toho dost hrůzu/srandu/vítr* apod.

Další z oblastí výskytu takových spojení je zachycení stavu počasí, atmosférických jevů (*Je tam dost vítr. Hlásili dost náledí* aj.) a především pak vyjádření nejrůznějších okolností děje (*Mám dneska dost fojfr, Má dost smůlu/štěstí, Má v tom dost zmatek/chaos, Mají o té problematice dost přehled, Má dost odvahy/potíže/problémy* atd.). V neposlední řadě jde rovněž o tvrzení hodnotící (*Je to dost pakárna/vodvaz/nářez/ostuda/náhoda/trapas*), a to i pokud jde o osoby: *je to dost/rapl/pruďas/náfuka/dřič/nemehlo/klidás...*

Jakým způsobem ono neužití genitivu ve výše uvedených případech vysvětlit? Nabízí se několik různě přesvědčivých variant řešení s různě omezenou platností dosahu.

Předně by se v některých z uvedených případů mohlo jednat o slovně-druhovou transpozici, a to dvojího druhu:

1. Vyjádření typu *Mají trochu hlad*. by bylo možné transformovat na vyjádření synonymní – *Jsou trochu hladoví*; v případě adjektiv, jak známo, se v takových spojeních genitivu neužívá.

2. Totéž spojení by bylo možné verbalizovat, a tím by mohl být význam množství vyjádřený příslušným výrazem v jistém smyslu utlumen – po výrazu množství by totiž nenásledovalo jméno, nýbrž sloveso: *Mají trochu hlad = Trochu hladoví*.

Takové vysvětlení se nám ale nezdá příliš uspokojivé, a nadto zahrnuje pouze některé z výše uvedených případů.

Jako podstatně výstižnější vysvětlení s obecnější platností se nám jeví následující postup: přistupovat k podobným spojení jako eliptickým, srov. např. *Mám dost hlad = Mám dost velký hlad, Je to dost nesmysl = Je to dost velký nesmysl* apod.

I po tomto ozřejmení se však dále setkáváme s případy, jež se mu vymykají; v určitých případech jsme svědky dvojího možného užití jména po výrazu množství (tedy jména v nominativu nebo v genitivu), a to i s jistým významovým odlišením. Podívejme se na následující příklady:

Máme už dost hlad ‘dotyční konstatují, že jsou poměrně vyhládlí’ x *Máme už dost hladu!* ‘takového spojení může být užito kupř. na protestní demonstraci zbídačeného obyvatelstva, kdy se poukazuje na nutnost skoncovat s danou skutečností’.

Je tam trochu led. ‘dává se na vědomí, že je venku/na vozovce apod. umrzlo’ x *Je tam trochu ledu* ‘sděluje se, že je např. v určitém nápoji pár kostek ledu’.

Domníváme se, že by bylo vhodné dosavadní jednoznačné a poněkud zjednodušující pravidlo o užití genitivu po výrazech množství přehodnotit (zejména pro potřeby jinojazyčných mluvčích) a upravit takovým způsobem, aby adekvátně vystihovalo současnou jazykovou praxi.